

RADNA OBAVEZA U BOSNI I HERCEGOVINI
OD 1947. DO 1952. GODINE

Husnija Kamberović

Obrađuje se radna obaveza u razdoblju od 1947. do 1952. godine uz obrazloženje uzroka i posljedica.

Pored obaveznog otkupa »viška« poljoprivrednih proizvoda, radna obaveza putem tzv. aktivizacije ili mobilizacije seoske radne snage, što ju je država, zbog nedostatka dovoljnog broja radnika za potrebe forsirane industrijalizacije, otpočela primjenjivati od 1947. godine s prelaskom na potanko planiran i strogo kontroliran sistem privrednog razvoja, pojavljuje se kao povijesna pojava sa znatnim utjecajem na stvaranje kulta neraspoloženja seljaštva naspram postojećeg društvenog ustrojstva, premda je komunistička vlast nastojala tradicionalni »kult zemlje« zamijeniti »kultom radnog odnosa«. Radna je obaveza najčešće primjenjivana u Bosni i Hercegovini, s obzirom da je ona u pogledu industrijskog radništva bila u lošijem položaju od bilo koje druge jugoslavenske republike. Ona nije imala dugu industrijsku tradiciju niti pravog industrijskog radništva neposredno nakon drugog svjetskog rata, jer su između dva rata znatan dio industrijskih radnika činili stranci koji su nakon rata napustili zemlju, a znatan broj domaćih radnika poginuo je u ratu ili je neposredno nakon rata promijenio zanimanje. Kao posljedica rata ovdje je privredni život, više nego u bilo kojem drugom dijelu zemlje, bio obustavljen, poduzeća uništena, zatvorena ili svedena na minimum rada. U takvim uvjetima, zbog akutne krize industrijske radne snage i nastojanja da se izgradi drukčije strukturirano društvo, a uslijed niske tehničke opremljenosti i čvrste vezanosti seljaka za zemlju, država je primjenjivala prilično nepopularnu mjeru radne obaveze.

I.

Mobilizacija radne snage sa sela i njezino upućivanje u poduzeća otpočela je u Bosni i Hercegovini sredinom 1947. godine i obavljana je preko službi posredovanja rada mjesnih i sreskih sindikalnih vijeća, ali taj posao nije obavljan dovoljno planski.¹ Zbog toga je Odjeljenje plana radne snage i kadrova Planske komisije Bosne i Hercegovine početkom 1948. godine smatralo da je, nakon što se provede detaljan popis raspoložive radne snage na selu i na temelju toga naprave planovi vrbovanja radne snage, nužno na terenu oformiti stalne organe koji će pratiti kretanje raspoložive radne snage

¹Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABH), fond Ministarstva rada (dalje MRA), k. 215 B, br. 202/1948, Radna snaga u 1948, Analiza.

u svakom srezu.² To je dovelo do toga da je 1. svibnja 1948. godine umjesto službe za uposlenje radnika Jedinostvenih sindikata Jugoslavije oformljena Služba za radnu snagu, u okviru koje su osnovane: Savezna uprava za radnu snagu pri Ministarstvu rada FNRJ, Uprava za radnu snagu pri pojedinim republičkim ministarstvima rada, zatim uprave za radnu snagu AP Vojvodine, AO Kosmeta, ONO Dalmacije, sreskih i gradskih narodnih odbora, te Komisije za radnu snagu pri mjesnim narodnim odborima.³ Zadaci i nadležnosti uprava za radnu snagu precizirani su Uredbom o službi i upravama za uključivanje radne snage u privredu, koju je Vlada FNRJ donijela 11. rujna 1948. godine. Osnovni zadaci uprava za radnu snagu, prema toj Uredbi, sastojali su se u otkrivanju rezervi scoske radne snage i njezino upućivanje u pojedina privredna poduzeća.⁴ Da bi se uspješno obavio taj posao »ncophodno je da instruktori uprava za radnu snagu Republike češće obilaze uprave za radnu snagu sreskih odnosno gradskih narodnih odbora, a službenici sreskih i gradskih narodnih odbora svakodnovno obilaze sela i zaseoke te vlastitom propagandom doprinose uključivanju nove radne snage.«⁵ Unutar Savezne uprave za radnu snagu postojalo je više odjeljenja, a Odjeljenje za radnu snagu dijelilo se u više odsjeka: Odsjek za uključivanje radne snage, Odsjek za kontrolu planske upotrebe radne snage i Odsjek evidencije i statistike. Odsjek za uključivnaje radne snage sastavljao je operativni plan potreba radne snage, te na osnovi evidencije izvršenja plana analizirao, pratio i osiguravao izvršenje uključivanja radne snage po pojedinim resorima i republikama, a u djelokrug ovog odsjeka spadalo je i proučavanje problema fluktuacije radne snage.⁶

Uprava za radnu snagu pri Ministarstvu rada Bosne i Hercegovine, kao i uprave pri narodnim odborima, osnivaju se u svibnju 1948. godine.⁷ Slijedeće godine, kad je u širim razmjerima otpočela organizirana mobilizacija radne snage, u Bosni i Hercegovini su postojale, pored jedne republičke i četiri oblasne, još 65 sreskih i 14 gradskih uprava za radnu snagu.⁸ Razumije se, njihov se broj mijenjao onako kako se mijenjala organizacijska struktura vlasti na terenu. Tek je koncem 1949. izgrađen potpun sistem organizacije uključivanja radne snage sa sela, te su utvrđeni bitni elementi metodologije rada na mobilizaciji scoske radne snage, mada se u godišnjem izvještaju Savezne uprave za radnu snagu za 1949. konstatira kako »još nije postavljen *potpuno* niti sistem organizacije, niti metod rada u celosti«, što je utjecalo kako na sâm proces mobilizacije radne snage, tako i na način i metode primjenjivane prilikom mobilizacije.⁹ U pravilu, sve su uprave za radnu snagu bile horizontalno povezane s organima za mobilizaciju radne snage u poduzećima za koja određene uprave mobiliziraju radnu snagu, tj. sreske uprave s lokalnim poduzećima, a republičke s republičkim poduzećima. Uprave su također bile i vertikalno povezane kroz posebne nadležnosti planiranja, rukovođenja i organiziranja kontrole o utvrđivanju rezervi, mobili-

²Isto, br. 202/1947, Plan rada i kadrova. Analiza za 1947. godinu, 28. januara 1948.

³Arhiv Jugoslavije (dalje AJ), fond Predsjedništvo vlade FNRJ (dalje 50), 35-71, Odobrenje budžeta uprave za radnu snagu Ministarstva rada FNRJ za 1948, 29.05.1948.

⁴Službeni list FNRJ, br. 79, 15.09.1948; Vjesnik rada br. 9/48.

⁵AJ, fond Ministarstva rada Vlade FNRJ (dalje 25), 1, Uprava za radnu snagu Ministarstva rada FNRJ - Privrednom savjetu Vlade FNRJ, 4. juni 1948.

⁶Isto. Rješenje o unutrašnjoj organizaciji i delokrugu rada uprava za radnu snagu (kojeg je donio ministar rada FNRJ Ljubčo Arsov).

⁷ABII, MRA, k. 215 B, br. 202/1948, Radna snaga u 1948, Analiza.

⁸Isto, k. 240, br. 575/49, Izvještaj o radu Uprave za radnu snagu u 1949.

⁹AJ, 25-1, Izvještaj Savezne uprave za radnu snagu za 1949.

zaciji i raspoređivanju seoske radne snage.¹⁰ Unutar pojedinih poduzeća postojala su posebna odjeljenja, čiji je zadatak bio suradnja s upravama za radnu snagu. Međutim, ponegdje su ta odjeljenja postojala samo formalno, na papiru, a negdje su životarila kao sporedan dodatak personalnim odjeljenjima. Jedino je sistem organizacije u rudarstvu bio dobro povezan s upravama za radnu snagu i njegovo je djelovanje po selima bilo jasno vidljivo, što je potpuno razumljivo jer je najveći problem bio angažirati radnu snagu u rudarstvu.¹¹ Ne samo da su teški uvjeti rada u rudnicima otežavali mobilizaciju radne snage u tu privrednu granu, nego je i duboko ukorijenjena svijest da je rudar »baraba« utjecala na to da je gotovo svaka agitacija i propaganda radi uposlenja seljaka u rudnike davala male rezultate.¹² Pored svega toga često se dešavalo da se, kada dođe do kritičnosti radne snage u pojedinim ključnim granama privrede, uspostavlja izravna veza od savezne uprave do mjesnih komisija.¹³

Pored uprava i komisija za radnu snagu, što su djelovale pri mjesnim narodnim odborima, postojala je još jedna institucija koja u ovom razdoblju nije imala toliko utjecaja na sâm proces mobilizacije radne snage koliko na stvaranje određene društvene atmosfere prilikom mobilizacije. Naime, pri povjereništvima rada sreskih narodnih odbora formirani su Savjeti rada, koji su imali savjetodavnu funkciju prilikom razmatranja i razbijanja plana mobilizacije radne snage na mjesna područja. Savjeti su, također, organizirali savjetovanja na koja su često pozivali i predstavnike poduzeća kojima je namijenjena radna snaga.¹⁴ Međutim, u mnogim srezovima ti Savjeti nisu formirani, a negdje gdje su i oformljeni nisu organizirani onako kako je to bilo predviđeno. Tako, na primjer, ni početkom 1950. Savjet rada pri Povjereništvu u srezu Sanski Most nije bio oformljen, jer je sreski komitet KP BiH takav Savjet formirao pri Komitetu, a nisu bile oformljene niti komisije za uključivanje radne snage u svim mjesnim područjima, što je bila posljedica shvaćanja da će posao mobilizacije radne snage sa sela organizirati sreski komiteti Komunističke partije.¹⁵ Dešavalo se da i u onim srezovima gdje su bile formirane uprave za radnu snagu pri povjereništvima rada, probleme oko upošljavanja i angažiranja seoske radne snage obavljaju sreski komiteti Komunističke partije koji »obzirom na akutnost samog problema pružaju pomoć upravama i vode računa o njihovom radu, naročito kad se odozgo izvrši pritisak zbog podbacivanja plana uključenja radne snage. Tako sreski komiteti postaju organi prema kojima sreske upave osjećaju na prvome mjestu odgovornost, u većoj mjeri nego prema višim upravama.«¹⁶

Od konca 1950. uprave za radnu snagu sve više počinju mijenjati karakter svoga djelovanja. Posao oko pronalazjenja potrebne radne snage postaje stvar samih poduzeća, a sve manje državnih organa. Međutim, takva mobilizacija radne snage negativno se odrazila na intenzitet toga procesa, pa Sto-

¹⁰Službeni list FNRJ, br. 79, 15.09.1948, Uredba o službi i upravama za uključivanje radne snage u privredu; Vjesnik rada, br. 9/48.

¹¹AJ, 25-1, Izvještaj Savezne uprave za radnu snagu za 1949.

¹²ABII, fond Vlada Bosne i Hercegovine (dalje VLBII), k. 54, br. 2265/47, Zapisnik sa konferencije po pitanju radne snage održane 20. oktobra 1947.

¹³AJ, 25-1, Izvještaj Savezne uprave za radnu snagu za 1949.

¹⁴Službeni list FNRJ, br. 79, 15.09.1948, Uredba o službi i upravama za uključivanje radne snage u privredu; Vjesnik rada, br. 9/1948; AJ, 25, 1/2, Izvještaj o uključivanju radne snage za I. polugode 1950. godine.

¹⁵ABII, VLBII, k. 39, br. 129/50, Izvještaj o izvršenoj kontroli uprava za radnu snagu u vezi uključivanja radne snage u 1949. godini. (Kontrola je obavljena u srezovima Sanski Most i Bosanski Novi).

¹⁶AJ, 25-1, Izvještaj Savezne uprave za radnu snagu za 1949.

jan Stevanović, instruktor republičkog Ministarstva rada Bosne i Hercegovine, u izvještaju od 19. svibnja 1951. ističe kako se takvim načinom mobilizacije »kod većine povjereništava rada Sreskih narodnih odbora smatralo da je time riješeno pitanje uključenja radne snage i da oni više nisu obavezni i kao glavni odgovorni za uključenje radnika u privredu, nego da je to glavni zadatak samih poduzeća, a tim da će oni samo pokazati na kojim područjima postoji višak radne snage«. ¹⁷ Međutim, kako u 1951. i nije bilo intenzivnijeg procesa mobilizacije seoske radne snage, ¹⁸ uprave su faktički otpočele obavljati funkciju radnih službi posredovanja rada, što je početkom 1952. Uredbom o organizaciji službe posredovanja rada i pravno sankcionirano. ¹⁹ Od tada organi službe posredovanja rada, umjesto uprava za radnu snagu, postaju lokalni i republički biro posredovanja rada, koji se formiraju pri republičkim Savjetima za narodno zdravlje i socijalnu politiku i lokalnim organima vlasti, pri čemu se često dešavalo da ranije uprave za radnu snagu prerađuju u lokalne biro posredovanja rada, ili se, pak, više sreskih uprava objedini u jedan lokalni biro posredovanja rada. Na vrhu te piramide nove organizacijske strukture službe posredovanja rada stajao je Savjet za narodno zdravlje i socijalnu politiku vlade FNRJ koji je donosio propise za provedbu Uredbe o organizaciji službe posredovanja rada, izdavao opća uputstva o radu biroa za posredovanje rada i sastavljao izvještaje o kretanju zaposlenosti na području čitave Jugoslavije. ²⁰

Osim ove državno-privredne linije za mobilizaciju potrebne radne snage, koja se odvijala preko uprava za radnu snagu i raznih odjeljenja pri pojedinim poduzećima, čiji se, pak, posao više ograničavao na evidenciju i povremena putovanja na teren radi preuzimanja radne snage i odlazak njihovih agitatora na omladinske radne akcije odakle je vrbovana uglavnom seoska radna snaga, postojala je i druga, politička linija, koja se odvijala preko Narodnog fronta, koji je organizirao frontovske brigade, i Narodne omladine, koja je organizirala razne omladinske radne akcije. Ovom linijom nije mobilizirana stalna radna snaga, ali je takav način mobilizacije izazivao brojne negativne političke, ekonomske i ekonomsko-socijalne posljedice u selu. Postojanje ovih dviju linija dovelo je do toga da su se u selima njihovi zadaci često ispreplitali. Osobito je to karakteristično za mobilizaciju radne snage putem frontovskih brigada, što je bio osnovni princip mobilizacije sve do početka 1950. godine pa se u jednoj analizi ističe kako je mobilizacija putem frontovskih brigada dovela do toga »da su se uprave pretvorile u pomoćne organe fronta i nisu rukovodile službom uključivanja radne snage na terenu. Ovakav način rada imao je za posljedicu slab priliv stvarne radne snage u poduzeća« jer se radna snaga mobilizirana na takav način nije dugo zadržavala u poduzećima. ²¹ Slučaj s omladinskim brigadama nešto je drukčiji, jer se zadaci uprava za radnu snagu i Narodne omladine nisu podudarali, ali je po selima često dolazilo

¹⁷ABH, MRA, 191, br. 5/51, Zapisnik sa sjednice kolegijuma održanog 22. januara 1951; Isto, br. 9/51, Izvještaj Stojana Stevanovića, 19. maj 1951. godine.

¹⁸Husnija Kamberović, Intenzitet prelaska radne snage iz agrara u industriju u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1953. godine, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, br. 27, Sarajevo 1992.

¹⁹Službeni list SFRJ, br. 16, 31.03.1952, Uredba o organizaciji službe posredovanja rada; Vidi i obrazloženje povodom ove Uredbe u AJ, 50-25.

²⁰Isto.

²¹AJ, 25-1, Analiza ostvarenja plana u I. kvartalu 1949. godine, 7. maj 1949. Riječ je samo o onim frontovskim brigadama koje se formiraju radi obavljanja određenih privrednih zadataka izvan boravišta članova brigada. Osim ovog vida frontovskih brigada postojale su i brigade koje se formiraju radi obavljanja određenih poslova u samim selima, kao što su dovoz grade, popravak puta i slično. U gradovima su također formirane brigade čiji su članovi radili 1-2 sata dnevno na podizanju određenih zgrada, čišćenju grada i slično. Vidi R. Pešić, O ugovorima o radu, *Vjesnik rada* br. 1-2/1949, str. 19.

do konkurentskih odnosa i vrbovanja istih omladinaca od strane uprava za radnu snagu i omladinskih organizacija.

II.

Kroz takvu organizacijsku shemu obavljana je mobilizacija seoske radne snage, od sredine 1947. dosta neorganizirano, ali od sredine 1948. godine taj se proces obavljao po strogo propisanom planu i nikakve akcije izvan planskih nisu tolerirane. Kad je neki Jerko Vuletić iz Drinovaca, radnik Zemaljskog građevinskog poduzeća »Hercegovina« u Blažuju, došao u Drinovce i pokušao vrbovati radnike sa sela da s njim pođu na rad, uhapšen je od strane sreskih vlasti jer »ometa plansko uključenje radne snage sa našeg sreza u ona poduzeća gdje je to po planu predviđeno«. ²² Generalni plan za čitavu Jugoslaviju izgrađivan je u Saveznoj planskoj komisiji koja je razrezivala plan za pojedine republike i dostavljala ga Republičkim planskim komisijama. Za poduzeće saveznog značaja taj plan je preko Ministarstva rada FNRJ dostavljan pojedinim saveznim privrednim ministarstvima, koja su plan dalje razrezivala na pojedina administrativno-operativna rukovodstva i pojedina poduzeća. Isto su tako republičke planske komisije razrezivale planove na poduzeća republičkog i lokalnog značaja i posredstvom republičkog ministarstva rada dostavljali ih republičkim privrednim ministarstvima i resorima nadležnim za lokalnu privredu. ²³

Administrativno-birokratsko razrađivanje planova i zaduživanje srezova i mjesta u pogledu broja radne snage koja se treba mobilizirati bili su izraz administrativno-birokratskog ustrojstva društveno-privrednog sustava u cjelini, što je u selima često dovodilo do tzv. »protekcije«, kada komisije za mobilizaciju seoske radne snage i drugi predstavnici vlasti štite svoje rodake i prijatelje ne šaljući ih na rad u poduzeća. ²⁴ Drugi vid ispoljavanja administrativnosti jesu administrativno-prinudne mjere prilikom mobilizacije radne snage koje su se ispoljavale u nastojanju da se predviđeni broj radnika mobilizira bez obzira na to da li će oni ostati kao stalna radna snaga u poduzećima. Uprava za radnu snagu sreza Tešanj je 17. ožujka 1950. mobilizirala u zeničku željezaru 24 radnika od kojih je samo osam bilo sposobno za rad, dok su ostali bili djeca, starci i bolesni. U travnju 1950. godine mobilizirano je za istu željezaru od strane uprava za radnu snagu sreskih narodnih odbora ukupno 434 radnika, od kojih je samo 131 primljen, dok su ostali vraćeni kao nesposobni. ²⁵

III.

Kada je sredinom 1947. godine otpočela planska mobilizacija radne snage sa sela to nije značilo istodobno i mobilizaciju stvarnih rezervi koje su se nalazile u selu kao jedinom izvoru gdje se mogla pronaći potrebna radna snaga. Planovi mobilizacije radne snage nisu pravljani i razrezivani na srez-

²²ABH, MRA, k. 306, br. 652/48.

²³Službeni list FNRJ, br. 79, 15.09.1948, Uredba o službi i upravama za uključivanje radne snage u privredu; Isto, br. 11, 15.02.1950, Uputstvo o ustaljivanju radne snage o usklađivanju planova radne snage sa planom platnog fonda i sa planom osiguranog snabdijevanja; Isto, br. 64, 15.11.1950, Uputstvo o izmjenama i dopunama Uputstva o ustaljivanju radne snage i o usklađivanju planova radne snage sa planom platnog fonda i sa planom osiguranog snabdijevanja; Dušan *Bilandžić*, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985*, Zagreb 1985, str. 120.

²⁴ABH, MRA, k. 139, br. 14006/1949, Izvještaj Stojana Stevanovića, 25.09.1950.

²⁵AJ, 25, 1-2, Problem uključivanja nove radne snage (forme, metode, organizacija), oktobar 1950.

ve i mjesna područja na temelju uvida u postojanje stvarnih rezervi u selima, nego se polazilo od toga koliko je radne snage potrebno industriji. Planska komisija Bosne i Hercegovine je, istina, u studenom 1947. provela jedan popis raspoložive radne snage, ali, kako se ističe i u Analizi za 1947. godinu, bez većih rezultata »jer je popis sproveden na taj način da ispita volju svakog stanovnika za uključenje kao radna snaga u privredu, te se time moglo samo spoznati raspoloženje stanovništva na dan popisa, a ne i za duže vremensko razdoblje. Pored svega, javilo se svega 10.500 ljudi voljnih da se uključe u privredu«. ²⁶ U Jugoslaviji je prvi precizniji popis raspoložive radne snage nakon drugoga svjetskog rata obavljen koncem listopada 1948. u Sloveniji, putem mjesnih komisija, na osnovi porodičnih kartoteka, odnosno kartoteka potrošačkih karata. Tim popisom su ustanovljeni ne samo broj i unutarnji porodični odnosi članova jedne porodice, nego i ekonomsko stanje svake porodice s obzirom na veličinu, vrstu i bonitet posjeda od kojeg su živjeli. ²⁷ Tada nisu obavljani slični popisi u drugim krajevima zemlji, pa se dešavalo da su planovi razrezivani i na ona mjesta gdje tih viškova uopće nije bilo, što se negativno odražavalo ne samo na poljoprivrednu proizvodnju, nego i na industrijsku i druge neagrarne privredne djelatnosti, jer se često dešavalo da se u industriju mobiliziraju ljudi koji bi, s obzirom na strukturu svojih posjeda i način života, više odgovarali u drugim djelatnostima. Tako su, na primjer, u srezu Bihać kroz frontovske brigade bili mobilizirani ljudi koji imaju zaprege, a kada se kasnije postavilo pitanje odlaska zaprega na šumske radove sa njihovim nije imao tko početi. ²⁸ Kroz čitavu 1949, kada je mobilizacija radne snage bila najintenzivnija, u Bosni i Hercegovini nije obavljen nijedan detaljniji popis viškova radne snage, a podaci koji su povremeno upućivani Saveznoj upravi za radnu snagu bili su više rezultat procjena, nego egzaktnijeg ispitivanja. ²⁹ U znatnom broju srezova nije postojala nikakva evidencija o rezervnoj radnoj snazi. Postojala je evidencija po mjesnim područjima koja je iskazivala broj ukupnog stanovništva i koja je upravama za radnu snagu služila kao osnov za razbijanje planova radne snage. ³⁰ Prilikom popisa koji su kasnije obavljani problem je bio u tome što se svakim popisom mogao pokazati samo broj rezervne snage na dan popisa, pa je, s obzirom na činjenicu da se broj stanovništva na selu stalno mijenjao, svaki popis brzo zastarijevao jer nije vodio računa o licima koja se vraćaju na selo, odlaze na odsluženje vojnog roka i slično. Prema popisu viškova radne snage koji je obavljen u Bosni i Hercegovini 10. lipnja 1950. godine u čitavoj su republici rezerve radne snage po selima već bile prilično iscrpljene. Postojalo je 9.668 seljaka koji bi se još mogli angažirati kao stalna radna snaga i 10.129 onih koji bi se mogli angažirati kao sezonski radnici. ³¹

Zbog nepostojanja jedinstvenih kriterija o utvrđivanju viškova seoske radne snage u Privrednom savjetu Vlade FNRJ je početkom 1949. otpočela rasprava o jedinstvenom izračunavanju viškova radne snage u poljoprivredi i

²⁶ABH, MRA, k. 215 B, br. 202/47, Plan rada i kadrova. Analiza za 1947. godinu, 28. januara 1948.

²⁷Isto, k. 310, br. 468/49, Principi popisa raspoložive radne snage sprovedenog krajem oktobra 1948. u NR Sloveniji i sistem evidencije raspoložive radne snage.

²⁸Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (dalje A CKSKJ) fond Organizaciono-politički sekretarijat (dalje V), k-III/3, Izvještaj o obilasku partijske organizacije banjalučke oblasti, 18.10.1949.

²⁹ABH, MRA, k. 313, br. 2095/49, Uprava za radnu snagu Ministarstva rada NR BiH - Ministarstvu rada FNRJ, 06.05.1949.

³⁰ABH, VLBH, k. 39, br. 129/50, Izvještaj o izvršenoj kontroli uprava za radnu snagu u vezi uključjenja radne snage u 1949. u srezovima Šanski Most i Bosnaski Novi.

³¹AJ, 25, 4-13, Ministarstvo rada BiH - Ministarstvu rada FNRJ, Problematika uključjenja radne snage, 11.10.1950.

utvrđivanju stimulacijskih i destimulacijskih fakotra koji utječu na intenzitet toga procesa. U tim je raspravama radna snaga dvojako tretirana: kao pitanje postojećih rezervi i pitanje perspektivnih rezervi, tj. rezervi koje će nastati kao posljedica priraštaja stanovništva, socio-kulturnog i privrednog preobražaja sela i modernizacije poljoprivredne proizvodnje.³² Drugim riječima, bilo je potrebno doći do takvih podataka koji će omogućiti utvrđivanje rezervi seoske radne snage pri postojećem stupnju organizacije i mehanizacije na selu, kao i rezervi koje će se pojaviti kao posljedica mehanizacije i agrohizacije u poljoprivredi.³³ Zbog toga je u travnju 1949. godine na saveznom nivou osnovano osam potkomisija sa zadatkom da ispituju sve privredne, administrativne i političke mjere koje se pojavljuju kao stimulacijski ili destimulacijski faktori na mobilizaciju seoske radne snage.³⁴

IV.

Jugoslavenski su komunistički teoretičari izgradili čitav jedan koncept na kojem je počivao sistem mobilizacije seoske radne snage za potrebe forsirane industrijalizacije zemlje, izrastao iz duboko ukorijenjenog shvaćanja kako je u vrijeme prodiranja kapitalizma u selu nastupilo socijalno raslojavanje što je masu seljaka guralo na rad izvan agrara. »Danas, u našim novim uslovima nije već tako. Naš radni čovjek na selu, oslobođen eksploatacije seoskog zeleniša i gradskog gazde i bankara, jače se privezao na selo. Smanjilo se je spontano traženje i odlaženje na posao. Kod nas više ne može da se kaže da današnji radni čovek sa sela ide 'trbuhom za kruhom'. Ta nekadašnja rezervna radna armija, koja karakteriše svaku kapitalističku zemlju, nije i ne može biti zakonita pojava u našim uslovima prelaza na put socijalizma. Prema tome, kod nas će biti sve manje spontanog odlaženja na posao u industrijsku proizvodnju.«³⁵ Ne ulazeći u razmatranje premisa na kojima je počivao, ostaje činjenica da je iz takvog koncepta izrastao čitav lanac mjera koje su vlasti poduzimale radi »izvlačenja« znatnog broja radne snage sa sela i njezina uposlenja u neagrarnim djelatnostima, pri čemu je ostavljeno puno prostora za mjere prisile, čime su jugoslavenski komunisti odstupili i od u marksističkoj doktrini čuvenih Engelsovih riječi da »mi predviđamo neminovnu propast sitnog seljaka, ali nipošto nismo pozvani da tu propast ubrzavamo našim zahvatima.«³⁶

Jugoslavenski državno-partijski vrh isticao je načelo dobrovoljnosti prilikom mobilizacije radne snage, ali je bio izuzetno dobro informiran o prisilnim metodama primjenjivanim po selima. Milovan Đilas je sredinom 1949. kritizirao ponašanje pojedinih partijskih organizacija koje su se koristile vlašću u provođenju pojedinih zadataka koji trebaju biti rezultat njihova političkog rada, kao što je, između ostalog, i mobilizacija radne snage, pozivajući se pri tom na odluke viših partijskih rukovodstava »koje ovo ili uopšte nisu donijele, ili ukoliko su ih donijele, oni ni u kom slučaju ne mogu služiti kao oslonac njihovim nezakonitim aktima«. Đilas navodi kako u

³²AJ, fond Privredni savet Vlade FNRJ (dalje 40), 28-65, Metode izračunavanja viškova radne snage u poljoprivredi.

³³Isto. Utvrđivanje viškova radne snage na selu i njihovo uključivanje u industriju i rudarstvo.

³⁴Isto, Zapisnik sa sastanka na dan 16.IV.1949.

³⁵Govor Ministra rada FNRJ Ljubčo Arsova u Narodnoj skupštini povodom pretresa opštedržavnog budžeta za 1948, *Vjesnik rada*, br. 4/48, str. 233; Dr. Marijan Dular, O metodici operativnog planiranja radne snage i kadrova, *Vjesnik rada*, br. 5/49, str. 181; Zdenko Has, Proces uključivanja radne snage i naši neposredni zadaci, *Vjesnik rada*, br. 1-2/1950, str. 26.

³⁶Slobodan Pokrajac, Izvori marksističke agrarne teorije - Preobraženski i Buharin kao naši savremenici, *Marksistička misao*, 5/1989, str. 151, nap. 26.

takvim akcijama često sudjeluju i partijski rukovodioci, pa čak i članovi centralnih komiteta koji, u suradnji s članovima mjesnih vlasti, znaju noću upadati u kuće radi mobilizacije radne snage.³⁷ Mada je taj princip dobrovoljnosti stalno istican, seljaci su odlazak na rad u neagrarne djelatnosti shvaćali kao odlazak »u akciju«, ali ne i postati stalni radnik.³⁸ Znatno se broj seljaka, ipak, ojađen brojnim akcijama, odlučio uposliti kao stalni radnik. Živojin Moskovljević, službenik Savezne uprave za radnu snagu Ministarstva rada FNRJ u drugoj polovici 1948. obišao je sreske i gradske uprave za radnu snagu u Tuzli i u svom izvještaju istakao kao je »u većini slučajeva do sada mobilizacija vršena ne putem ubjeđivanja, već putem poziva i milicije, i to mjesni narodni odbori dostave spisak sreskom odboru, a sreski odbor upućuje poziv za mobilizaciju.«³⁹ Kada se seljaci nisu odazivali na pozive intervenirala je milicija, pri čemu su radnici mobilizirani na takav način kažnjavani i prinudnim radom na nekoliko mjeseci uz to što su morali izvršiti ranije predviđenu »obavezu«. ⁴⁰ U sarajevskom srezu su koncem 1949. godine u širem opsegu primjenjivane prisilne mjere prilikom mobilizacije radne snage upućivanjem poziva u kojima se prijetilo milicijom, kaznama i zatvorom.⁴¹ Komisija državne kontrole Bosne i Hercegovine je koncem 1949. i početkom 1950. godine obišla uprave za radnu snagu u srezovima Sanski Most i Bosanski Novi i ustanovila kako je mobilizacija radne snage obavljena putem poziva i prijetnji. Nakon što su na frontovskoj konferenciji određeni seljaci koji će krenuti na rad u neagrarne djelatnosti odmah su im upućivani pozivi »radi saopštenja«, kako je stajalo u pozivima, a stvarno su odmah upućivani na rad u poduzeća. U 1949. godini u srezu Bosanski Novi milicija je intervenirala i »pomagala« prilikom mobilizacije u oko 150 slučajeva, a u srezu Sanski Most u 85 slučajeva.⁴² I 1950. mjere prisile su također primjenjivane. Javno tužilaštvo Bosne i Hercegovine utvrdilo je kako su u mjesnom području Osinje, srez derventski, seljaci noću kupljeni i pod prijetnjom pušaka tjerani na rad, a ako ne bi pronašli mlađe radnike koji su evidentirani kao radna snaga zatvarali bi njihove roditelje i po nekoliko dana ih držali u mračnim tavanima. U mjesnom području Suho Polje, srez bijeljinski, predstavnici lokalne vlasti uhapsili su znatan broj seljaka i nekoliko dana ih držali u štalama, zajedno sa stokom, jer se nisu odazivali na rad.⁴³ Karakterističan je slučaj koji se desio u mjesnom području Hrgovi, gradačački srez, gdje su predsjednik i sekretar mjesnog narodnog odbora noću upali u kuću Mujučić Sulejmana, koji je imao 4 djece i 38 dunuma zemlje koju je sam obrađivao. Oni su ga tjerovali na rad, pri čemu su ga

³⁷Ovaj dokument upućen je iz CK KPJ 23.08.1949. pod brojem 6108, a CK KPBiH ga je 01.09.1949. uputio svim oblasnim komitetima KPBiH. U ovom tekstu je korištena kopija što se nalazi u Arhivu Bosanske krajine, fond Oblasni komitet KPBiH Banja Luka, k. 5, br. 3042/49.

³⁸AJ, 25, 1-2, Izvještaj Savezne uprave za radnu snagu za 1949. Čvrsta vezanost seljaka za zemlju pojava je na području čitave Jugoslavije. Prema jednom popisu Generalne direkcije uglja Srbije 77,4 % rudara posjedovalo je zemljište i kuću na selu (AJ, 25, 1-2, Bilten o problemima radne snage i radnih odnosa).

³⁹AJ, 25, 3-13, Izvještaj Živojina Moskovljevića.

⁴⁰U srezu Gradačac zabilježen je ovakav slučaj: na upućena 65 poziva za mobilizaciju javilo se svega 25 seljaka, a ostalih 40 je mobilizirano »uz pomoć« milicije, pri čemu ih je 24 kažnjeno prinudnim radom u trajanju od jedan do tri mjeseca. Kaznu su izdržavali u GP »Tehnika«. »To je stanovište sreskog izvršnog odbora jer se ti kažnjeni radnici nijesu htjeli odazvati pored riješenja i na tri poziva Sreskog narodnog odbora«. (ABH, MRA, k. 139, br. 14006/1950, Izvještaj Stojana Stevanovića, 25.09.1950.

⁴¹ABH, MRA, k. 120, br. 11499/1949, Izvještaj povjerenika rada za XI. i XII. mjesec, 20.12.1949. (za Sarajevsku oblast).

⁴²ABH, VLBH, k. 39, br. 129/50, Izvještaj o izvršenoj kontroli Uprava za radnu snagu u vezi uključivanja radne snage u 1949. godini u sreskim narodnim odborima Sanski Most i Bosanski Novi.

⁴³AJ, 25, 4-13, Ministarstvo rada FNRJ - Ministarstvu rada NRBiH, 10.02.1950.

tukli prijeteci mu pištoljem, a prije su na noć također dolazili, pretresli mu kuću i, pošto ga nisu pronašli, prijetili njegovoj supruzi da će nju goniti na rad ako ne pronađe muža ili će je ubiti.⁴⁴ Takvih je pojava bilo diljem Bosne i Hercegovine, i gotovo je nemoguće pronaći srez u kojem ljudi nisu s puškama u ruci nagonjeni na rad, a njihove porodice zatvarane u vlažne podrumne i štale. Takve mjere prisile prilikom mobilizacije scoske radne snage, uz primjenu poziva i milicije, primjenjivane su od 1948. godine u svim krajevima Jugoslavije, a »naročito u Bosni«.⁴⁵ Godine 1949. i 1950. takve mjere su se osobito često primjenjivale, a u narednom razdoblju znatno manje.

Osim izravnih mjera prisile i »pomoći« milicije prilikom mobilizacije radne snage, vlasti su primjenjivale i brojne druge mjere koje nisu izravan pritisak, ali se također mogu podvesti pod prisilne mjere. Jedna je od takvih bila pozivanje ljudi u vojsku-rezervu i njihovo upošljavanje na vojna radilišta ili, pak, na ona radilišta kojima ne rukovodi izravno vojska, ali na njih daje svoje pripadnike. Ta metoda se uglavnom primjenjivala u onim srezovima gdje je mobilizacija radne snage išla teško i iz kojih su ljudi napuštali rad i odlazili na poljoprivredne radove u Vojvodinu.⁴⁶ Isto tako je iskorištavana tzv. predvojnička obuka za angažiranje što većeg broja omladine za rad u neagrarnim djelatnostima. Čak je i zabrana držanja koza koja je donesena koncem 1947, iako nije imala tu namjeru, utjecala na odlazak znatnog broja seljaka u industriju, što osobito važi za brojna sela u Hercegovini koja su čitavom svojom privredom bila oslonjena na kozarenje. Znatan broj hercegovačkih seljaka koji su zabranom držanja koza ostali bez sredstava za život, a zbog prirodnih uvjeta koji nisu omogućavali uzgoj ovaca u širim razmjerama, ili uzgoj voća, morali su potražiti izvore prihoda u industriji. Vlado Segrt, ministar poljoprivrede Bosne i Hercegovine, pisao je da je sasvim sigurno da će »kao posljedica zabrane držanja koza jedan dio seljaka, a naročito u Hercegovini, izgubiti stvarno vrela prihoda od čega su živjeli sa svojim porodicama, jer obradive zemlje ima vrlo malo. Dalji opstanak na ovako sitnim posjedima sa slabom zemljom za njih je svakako nemoguće, makar se njihovi posjedi i preorjentirali i na proizvodnju voća ili koju drugu poljoprivrednu granu«, a jedino što im preostaje jest zapošljavanje u industriji.⁴⁷

Vlasti su primjenjivale i brojne ekonomske sankcije, kojima je otežavan položaj onih koji su predviđeni a ne žele stupiti na rad u neagrarnu djelatnost. Među tim sankcijama spominju se oduzimanje prava na realizaciju bonova za vezanu trgovinu, uskraćivanje upotrebe električne energije i plina za osvjetljenje, ukidanje stanica za vlakove u onim mjestima iz kojih seljaci odbijaju u većem broju poći na rad u neagrarnu djelatnost i slično.⁴⁸ Takve mjere primjenjivane su i ranije, ali su koncem 1949. i tijekom 1950. bile osobito česte.⁴⁹ Vrhunac svih nasilnih mjera bile su pojave poput onih koje su se desile u mjestu Brvnik, srez Bosanski Šamac, gdje je izdana pismena naredba svim mlinovima i zemljoradničkim zadrugama mljevenja brašna i prodavanja namirnica i ostale robe porodicama osoba koje se ne odazivaju

⁴⁴ABH, MRA, k. 139, br. 14006/50. Izvještaj Stojana Stevanovića, 25.09.1950.

⁴⁵Pitanje rada i organizacije uprava za radnu snagu, *Vjesnik rada*, br. 9/48, str. 559.

⁴⁶A CKSKJ, fond Komisije za privredu, 1/102, Nešto o stanju radne snage.

⁴⁷Službeni list NRBIH, br. 57/47; ABH, VLBH, k. 60, br. 331/48.

⁴⁸AJ, 25, 1-2, Izvještaj Savezne uprave za radnu snagu za 1949; Isto, Problem uključivanja nove radne snage (forme, metode i organizacija), oktobar 1950.

⁴⁹Zdenko Hlas, Proces uključivanja radne snage i naši neposredni zadaci, *Vjesnik rada*, br. 1-2/1950, str. 32.

na rad.⁵⁰ S druge strane, porodice onih koji su išli na rad dobivale su određene količine žita i drugih proizvoda, što je, osobito u 1950. kada je vladala suša i velika glad, bio snažan pritisak na seljake da idu na rad izvan agrara.

Seljaci, koji ne samo da nisu imali nikakav osobni interes da idu na te radove nego su izravno trpjeli i materijalnu štetu jer su često mobilizirani u vrijeme poljoprivrednih radova, primjenjivali su različite oblike borbe protiv mobilizacije izvan agrara. Kada bi komisije u selima dobile planove radne snage seljaci su se sklanjali izvan svojih kuća, a njihove porodice su tvrdile kako su otišli na rad. Kada bi akcija na mobilizaciji prošla oni bi se ponovo pojavljivali kod svojih kuća. Ako bi, ipak, otišao na rad seljak je, ako već nije pobjegao na sâmom putu iz vlaka, koristio prvu priliku da se vrati u selo.⁵¹ Nisu bili rijetki ni izravni otpori prilikom mobilizacije radne snage. U tuzlanskom srezu, na jednoj konferenciji o mobilizaciji u drvnu industriju, jedan je seljak nožem napao službenika sreskog narodnog odbora, a u modričkom srezu jedan »yrlo bogat seljak je pokušao da razbije na konferenciji upućivanje radnika u Živinice«, ali su brzo intervenirali »drugovi iz UDB-e te je protiv njega poveden postupak«.⁵² Zabilježeno je da su se sredinom 1949. u nekim hrvatskim selima u srezu Kotor Varoš bunili seljaci, kao i u Cazinu »gdje su muslimanske mase davale otpor radi posta ramazana«.⁵³ U Foči su seljaci sjekirama napali organe koji su nasilno mobilizirali radnu snagu, a u nekim selima pravljene su i osmatračnice, odakle su pojedini seljaci upozoravali selo kada dolaze organi za mobilizaciju.⁵⁴ Sve je to ne samo znatno zaoštravalo odnos seljaštva i države nego i duboko razaralo postojeće društveno ustrojstvo.

Z U S A M M E N F A S S U N G ARBEITSPFLICHT IN BOSNIEN-HERZEGOWINA VON 1947 BIS 1952

Die Arbeitspflicht durch die sog. Aktivierung oder Mobilmachung oder ländlichen Arbeitskräfte, die seit 1947 wegen Arbeitsmangel für die heftig vorangetriebene Industrialisierung angewandt wurde, hat nicht nur den Missmut der Landbevölkerung der herrschenden Gesellschaft der Modernisierung der jugoslawischen Gesellschaft nach 1945 zahlreiche Kennzeichen einer gewaltsamen Entwicklung gegeben. Wegen dem äusserst grossen Mangel an Arbeitskräften und der Bestrebung, eine anders strukturierte Gesellschaft zu schaffen, und der niedrigen technologischen Entwicklungsstufe der Wirtschaft und der seit jeher starken Gebundenheit der Landbevölkerung an den Boden zufolge wurde die Arbeitspflicht in Bosnien-Herzegowina öfter als den anderen Teilen Jugoslawiens angewandt, so dass negativen Folgen auf diesem Gebiet am deutlichsten zum Vorschein traten.

Die Theoretiker des Kommunismus waren bestrebt, die Arbeitspflicht mit der These zu rechtfertigen, dass »in der Übergangszeit zum Sozialismus« die freiwillige Arbeit der Landbevölkerung ausserhalb der Agrarwirtschaft keine gesetzmässige gesellschaftliche Erscheinung ist; daher ist es nötig, auch Zwangsmassnahmen anzuwenden, die in Bosnien- Herzegowina in der Zeit von 1947 bis 1952 sehr häufig vorkamen.

⁵⁰AJ, 25, 4-13, Ministarstvo rada FNRJ - Ministarstvu rada NRBiH, 10.02.1950.

⁵¹ABiH, MRA, k. 177, br. 2248/51, Izvještaj Selke Lokmića, 08.04.1950; Vera Kržišnik-Bukić, *Cazinska buna 1950*, Sarajevo 1991, str. 62, 63, 65, 66, 451.

⁵²AJ, 25, 4-13, Javno tužilaštvo NRBiH - Javnom tužilaštvu FNRJ, Operativni izvještaj - neprijateljsko djelovanje prilikom mobilizacije radne snage, 8. jun 1949.

⁵³Arhiv Bosanske krajine, fond Oblasni komitet KPBiH Banja Luka, k. 3, br. 1895/49, Oblasni komitet KP BiH Banja Luka - Centralnom komitetu KP BiH, 03.06.1949.

⁵⁴AJ, 25, 1-2, Izvještaj o uključenju radne snage u I. polugodu 1950; Isto, Problem uključenja radne snage (forme, metode, organizacija), oktobar 1950.

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.